

Наталія Богданець-Білоskalенко
доктор педагогічних наук, доцент
кафедри української літератури і
компаративістики Інституту філології
Київського університету імені Бориса Грінченка

ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

Анотація

Автором статті звертається увага на коло читання в контексті оновлення програм, яке є надто важливим для сучасного школяра. Адже від того, якого рівня твори буде читати дитина, залежить рівень її естетичного сприйняття та літературної грамотності. Автором проаналізовано коло авторів з попередньої та оновленої програм. Закцентовано увагу на літературному доробку сучасних письменників для дітей та їх значущих і маловартісних творах. Деякі імена викликають сумнів щодо їх необхідності у навчальній програмі. Оскільки підручник – це основна навчальна книга і графоманським, маловартісним творам та авторам не місце у такій програмі. Частина рекомендованих авторів пишуть для підлітково-юнацької аудиторії, деякі лише дебютували у 2015, 2016 роках. Чи мають місце такі «свіжі» твори молодих авторів у навчальній програмі та чи етично їх ставити в один ряд з класиками, відомими іменами як Д. Павличко, Л. Костенко, О. Іваненко, Олександр Олесь, В. Нестайко? Кожен твір має пройти перевірку часом, бути апробований дітьми, мати рецензії, відгуки тощо.

Ключові слова: літературне читання, література для дітей.

Bohdanets-Biloskalenko Natalia **FORMATION OF THE CONTENT OF LITERARY READING IN THE** **CONTEXT OF CONTEMPORARY CHALLENGES**

Abstract

The author of the article draws attention to the scope of texts for reading in the context of renovation of the curricular and programs, which deems to be important for modern schoolchildren. The level of children's aesthetic perception and their literary skillfulness depend on the texts they read. The author analyzes the whole range of texts written by the authors enlisted both in the previous programs and the up-to date curriculum. Special notice is given to the modern authors' literary works for children. Both large and little literary forms are analyzed. The necessity of including some of the literary works into the curriculum is criticized. School textbooks are deemed to be main books, so there shouldn't be scribblers' and not valuable works there. Some of the included authors write for teenagers and youth. Some of them made their début in 2015 and 2016. Should the new works and the young authors be introduced into the curriculum and is it ethical to place them in one line with the classical writers and well-known names such as Pavlychko D., Kostenko L., Ivanenko O., OleksandrOles, Nestaiko V.? The author of the article strongly believes that each literary work should stand the test of time, be approved by children, be properly reviewed, have references, etc.

Key words: literary reading, literary works for children.

Літературна освіта є важливою складовою всебічно розвиненої особистості, оскільки впливає на формування культурних та життєвих цінностей людини, вміння усвідомлювати, критично осмислювати, оцінювати, зіставляти різні сутності, прояви буття.

Основна мета літературної освіти – виховання творчого та уважного читача із самостійним критичним мисленням, формування гуманістичного світогляду, загальної культури, естетичних смаків особистості[3, с. 48].

Нагадаємо, що література для дітей – це літературні твори різних жанрів, адресовані дітям відповідного віку, задовольняють їхні емоційні, естетичні й етичні запити.

Читання, насамперед, це один із важливих засобів формування особистості, її естетичних смаків, етичних засад. У процесі читання творів художньої, науково-пізнавальної літератури дитина розвиває мовлення,

засвоює змістову та емоційну інформацію, зростає розумово і духовно. Отже, перед вчителем молодшої школи стоїть важливе завдання забезпечити належний рівень реалізації змісту літературної освіти школярів, оскільки така підготовка є своєрідним «прологом в українську літературу, дороговказом у її жанровому багатстві» [2, с. 3]. А тому початкова школа – перший і надзвичайно важливий етапу розвитку літературної грамотності школярів. Окрім цього, сутність початкової літературної освіти полягає й у формуванні морально-етичних цінностей через художні образи текстів, творчих літературних здібностей; розвитку читацької самостійності учнів. На уроках читання учні виробляють уміння працювати з текстами дитячої літератури різних авторів, жанрів.

Предмет «Літературне читання» у початковій школі важливий засіб виховного та розвивального впливу на формування особистості дитини.

Нагадаємо змістові лінії предмета “ Літературне читання ”:

1. *Коло читання*(визначено жанри, автори, теми).
2. *Формування й розвиток навички читання*(визначено способи, якісні показники, темп читання).
3. *Літературознавча пропедевтика* (розвиток умінь аналізувати та розуміти зміст літературного твору, його основну думку;засвоєння окремих літературознавчих термінів; види літературного аналізу текстів, засоби художньої виразності, авторську позицію (ставлення автора до зображуваних подій, до персонажів).
4. *Досвід читацької діяльності*(опрацювання текстів різних видів: художніх, науково-художніх).
5. *Робота з дитячою книжкою; робота з інформацією* (розвиток навичок самостійно працювати з книжкою, формування читацької самостійності учнів, сприяння розвитку інформаційної культури молодших школярів).
6. *Розвиток творчої діяльності учнів на основі прочитаного*(самовираження школяра через художнє слово, різні види завдань: словесне малювання, графічне ілюстрування, творчий переказ, читання за

ролями, інсценізація, колективне та індивідуальне складання з допомогою учителя казок, віршів, лічилок, загадок тощо).

7. *Аудіювання – слухання-розуміння усного мовлення*(на уроках літературного читання здійснюють не лише читання, а й слухання-розуміння (аудіювання).Учнів необхідно вчити стежити за розвитком думки, адекватно сприймати інформацію; помічати в тексті слова, найважливіші для розуміння висловлювання, виділяти певні факти)[5].

Попередня (до 2016 р.) програма акцентувала увагу на формуванні соціальних та морально-етичних ціннісних орієнтирів. Сучасна програма з літературного читання спрямована на формування естетичних цінностей через зміст і художні образи літературних творів. Акцентується увага на розумінні молодшими школярами читання не тільки як джерела знань, а й як засобу естетичного задоволення.

Реалізацію змісту відображено у підручниках з літературного читання. Так, у попередніх читанках твори було підібрано й розміщено за сезонно-тематичним принципом (осінь, зима, весна і літо), через тексти дітей знайомили зі змінами в природі; до цієї тематики добирали й художні твори, переважно оповідання й вірші. З 2012 року головними принципами побудови підручників з читання визначили такі: тематично-жанровий; художньо-естетичний; літературознавчий; комунікативно-мовленнєвий. Таким чином, зазначені чотири принципи обумовлюють добір творів для читання, тобто визначають коло читання молодших школярів. До принципів добору творів для читання звернемося пізніше.

У нашій розвідці спинимося на колі читання, яке є надто важливим для сучасного школяра. Адже від того, якого рівня твори буде читати дитина, залежить рівень її естетичного сприйняття та літературної грамотності.

На книжковому ринку існує велике розмаїття творів сучасних авторів. Минулого літа активно обговорювався на EdEti проект з осучаснення програми літературного читання для початкової школи. Дискутували щодо методик і технологій, навички читання та найбільшу дискусію викликав добір автури. Адже при зміні й осучасненні кола читання скористалися списками літератури

від Національної бібліотеки для дітей та керівників електронних ресурсів «Барабука» та «Казкарка» (постає питання чому лише ці?). Проте, на нашу думку, існують інші фахові і значимі електронні ресурси літератури для дітей, зокрема «Ключ», сторінка Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва.

У результаті дискусії із письменників минулого часу вилучили з 2 класу: М. Рильського, М. Вороного, С. Жупанина, А. Малишка, Катерину Перелісну (а проте її вірші вкрай були б цікавими для дітей саме 2 кл.), В. Самійленка, М. Сингаївського, О. Буценя, Ю. Ярмиша; з 3 класу: В. Лучука, М. Познанську, М. Вороного, І. Калинця, М. Рильського, І. Кульську, С. Жупанина, В. Самійленка, О. Сенатович, І. Жиленко, В. Каву, М. Чумарну, О. Зиму, Л. Письменну, Ю. Ярмиша; з 4 класу: Ярослава Стельмаха, М. Рильського, В. Близнеця, А. Дрофаня, Б. Лепкого, Б. Чалого. Натомість додали Оксану Кротюк, Любов Відуту, Дмитра Кузьменка, Ігоря Січовика, Сергія Пантюка, Марину Павленко, Мар'яну Савку, Наталку Поклад, Григорія Фальковича, Ніну Найдич, М. та С. Дяченків, Ларису Ніцой, Оксану Луцевську, Тетяну Стус, Катерину Міхаліцину (2 клас); Валентину Вздутьську, Василя Голобородька, Оксану Луцевську, Михайла Григоріва, Дмитра Кузьменка, Галину Вдовиченко, Зірку Мензатюк, Катерину Бабкіну, Ларису Денисенко, Оксану Караванську (3 клас); Олесю Мамчич, Лесю Воронину, Михайла Чабанівського, Сашу Кочубей, Галину Ткачук, Мар'яну і Тараса Прохаськів, Ірен Роздобудько, Івана Андрусяка, Юлію Смаль (4 клас). З деякими вилученими іменами як-от В. Близнець, Я. Стельмах не погоджуююся. Пригодницька казкова повість «Земля світлячків» В. Близнеця актуальна і цікава сучасним дітям як і низка оповідань з життя дітей Я. Стельмаха. Вважаю, що в оновленій програмі з літературного читання (2016) потрібно було б залишити твори природничої тематики Юрія Ярмиша, вірші Володимира Лучука, Катерини Перелісної, Миколи Сингаївського. Адже їхні твори відповідають віку молодшого школяра, є цікавими та пізнавальними.

Проте, на мою думку, О. Гончара та О. Довженка потрібно було зняти, оскільки їхні твори не адресовані молодшому учню і вивчаються в середній

школі. Вони закладні для сприймання малим читачам. Микола Трублаїні, знову ж таки, на мою думку, нецікавий сучасній дитині та й скільки творів для дітей у Трублаїні, щоб лишити його у переліку рекомендованих авторів для 2 і 3 класів тощо. Та й складається враження, що таку автуру як для тогочасної, так і для сучасної програми добирали люди, необізнані належним чином з дитячою літературою. У розділі п'єси у 4 кл. залишили Н. Шейко-Медведеву, натомість варто було б подати п'єси сучасного активно працюючого драматурга Неди Нежданой (у підручнику 2015 року з Літературного читання для 4 кл. (автори Н. Богданець-Білокаленко та М. Зоряна) подала саме її п'єсу)[1].

Щодо сучасних письменників, то тут має місце дискусія. Адже потрібно було радитися із фахівцями з дитячої літератури, а не однією особою, яка пропонувала представників сучасної дитячої літератури тенденційно, з власних інтересів і якзгодом стала упорядником хрестоматії сучасних авторів. Додам, що деякі письменники, запропоновані у липні минулого року до програми або не мали у своєму арсеналі жодного твору для дітей, або лише по одному дебютному текстику. І лише за таким «значущим» доробком, на мою думку, та й на думку інших фахівців і літературознавців (У. Баран, Т. Качак, В. Кизилова), не варто ставити в один ряд із класиками, відомими іменами як Дмитро Павличко, Ліна Костенко, Оксана Іваненко, Олександр Олесь, Всеволод Нестайко ... , якимось неетично. Так, їхні твори мають право на існування, але не в основній програмі та підручнику. Можна їх порадити для загального ознайомлення, аби дитина розуміла рух літературного процесу і мала змогу обирати: якщо твір до вподоби – читає, якщо нецікавий – відклала і бере новий. Потрібно звертати увагу на інтереси і запити сучасних дітей. «Частина рекомендованих авторів пишуть для підлітково-юнацької аудиторії, й незрозумілі мотиви введення їхніх текстів до програми початкової школи. Хочеться застерегти і від ризику уведення до програми «свіжих» текстів, що побачили світ у 2015, 2016 роках. Кожен твір має пройти перевірку часом: має бути апробований на певній читацькій аудиторії, мають бути рецензії, відгуки тощо» [4, с. 81].

Добре, що поряд з класиками подають нових перспективних авторів. Але молодим авторам потрібно ще удосконалюватися. А якщо вони написані кон'юктурно, «випадково», то їх не варто залучати у стандартну навчальну програму. Деякі імена викликають сумнів щодо їх необхідності у цій програмі. Оскільки підручник – це основна навчальна книга і графоманським, маловартісним творам та авторам не місце у цій програмі. Адже як тоді бути із принципом, який звучить на початку програми «ознайомлення учнів з дитячою літературою як мистецтвом слова, підготовка їх до систематичного вивчення курсу літератури в основній школі» [5].

Варто наголосити, що оновлена програма вкрай переобтяжена сучасними авторами. Постає питання: чи потрібен такий калейдоскоп імен? Вважаю, що до добору авторів потрібно підійти виважено і компетентно. А не залучати, як слушно зауважила науковець Віталіна Кизилова: «широко відомих у вузькому колі» сучасних авторів. Перелік однозначно завеликий. Відповідно якою ж тоді має бути за обсягом читанка, щоб умістити усіх заявлених авторів? [4].

Тому, на мою думку, кількість авторів має бути осяжною. Такий перелік сучасної автури може бути придатним для рекомендованого позакласного читання, не для основного підручника. В іншому випадку доцільно винести на літнє прочитання рубрикою «Радимо прочитати», де школярі обиратимуть, що їм читати. Якщо твір не сподобався – можуть відкласти і взяти іншу книжку. Є дуже якісні художні твори, а є такі, що потребують удосконалення. Потрібна критична оцінка літературознавцями. А також твори мають бути апробовані дітьми. Частина текстів можна апробувати у дитячій періодиці тощо. Нині «ринок художньої літератури часто нагадує світ шоу-бізнесу, де долю автора і його твору вирішує піар-менеджер, спонсор, який вкладає в той чи інший проект власні кошти і відповідно прагне на цьому заробити. (...) Твір для дитини має бути не лише сучасним, написаним на актуальну сьогодні тему живою «сучасною» мовою, сприяти її соціалізації, нести пізнавальний, розвивальний, інформативний заряд. Найголовніший критерій творів для дітей, як і літературних творів загалом, – *художність*» [4, с. 81]. Потрібно обов'язково

ще раз фахівцям з дитячої літератури переглянути усіх авторів (як класиків, так і сучасників).

Взагалі, я би радила подати сучасних дитячих письменників, твори яких перевірені часом і яких із великим задоволенням читають діти: Іван Андрусяк (поезія і проза), Сашко Дерманський (поезія і проза), Леся Воронина (проза), Зірка Мензатюк (проза), Ірен Роздобудько (проза).

До цих знаних сучасників я б у кожному класі додала по 2-3 нових імені:

2 клас – І. Андрусяк, З. Мензатюк, С. Дерманський + Сергій Пантюк, Мар'яна Савка, Григорій Фалькович, Наталка Поклад.

3 клас – Сашко Дерманський, Зірка Мензатюк, Галина Кирпа + Оксана Луцкевська, Галина Вдовиченко, Галина Малик, Джеремі Стронг.

4 клас – Ірен Роздобудько, С. Дерманський, Леся Воронина + Галина Ткачук, В. Рутківський, Неда Неждана, Роальд Дал, П. Маар.

Варто наголосити на позитивному моменті, що за упорядниками (як зазначено в оновленій програмі) залишається правона власний розсуд добирати твори того чи того письменника. Це даватиме змогу обирати найвартісніші твори із доробку кожного автора та обирати із запропонованих для школи читанок найкращі.

Хрестоматія, що поспіхом була упорядкована Т. Стус і з'явилася у видавництві «Старого Лева» здебільшого нецікава, непрофесійна, незрозуміло за яким принципом побудована, після прочитаного тексту немає запитань чи завдань, неякісна змістовно. Питання викликають й ілюстрації. Сучасний літературознавець Микола Іванов, аналізуючи згадану хрестоматію, зазначав: «Чимало текстів дріб'язкові й сірі. Проблематика елементарна і призначена ніби для дошкільнят. Немає практично жодного тексту, який би розповідав про найважливіші екзистенційні стани людини – закоханість, переживання, втрати, жертвовність, відчай і відповідальність» тощо, «хрестоматія не несе істотних моральних інвектив» [2, с. 4]. Названа хрестоматія суперечить визначеним принципам оновленої програми щодо добору творів для читання: «Тематика творів відображає різні сторони життя й діяльності людини, сприяє розширенню світогляду дітей, поповненню їхніх знань, засвоєнню

найважливіших загальнолюдських цінностей...» та *естетичному принципу*, який передбачає «добір творів словесного мистецтва за критеріями естетичної цінності. Зміст дібраних творів розкриває перед читачем різноманітність навколишнього світу, людських взаємин, сприяє розвитку почуттів гармонії та краси, формуванню особистісного ставлення до навколишнього» [5, с. 2]. Названі принципи зможуть забезпечити твори класиків чи перевірених часом сучасних авторів. Та щодо якості цієї хрестоматії і текстів, залучених до неї, засвідчить час і шкільна практика.

Хочу спинитися на фрагментах і аналізі творів сучасних, незнаних авторів, що дивним чином потрапили до оновленої програми.

Дмитро Кузякін. Наведу приклади його загадок (адже у програмі для 2 класу він стоїть саме у розділі «Загадки»): *«Хто може їсти сардельки одночасно на чотирьох лапках і двох ніжках? (Кіт або собака на колінах господаря). Хто може їсти сардельки одночасно на чотирьох ніжках і двох лапках? (Пташка на столі або стільці). Велике, без хобота, на слона схоже. Хто це? (Слон без хобота)»* [Кузякін Д. «Зубасті задачки», вид-во «Старого Лева»].

Або наведемо фрагмент з його оповідання «У трамвая колесо» (у програмі для 3 класу Дмитро Кузякін стоїть ще й у розділі «Оповідання»): *«На зупинці не було ані душі. Я нишком дістав кнопку й швиденько поклав на рейку. А потім, наче нічого не сталося, повернувся під дашок зупинки. Задзеленчав наступний трамвай. Зупинився точнісінько на кнопці й незворушно відчинив стулки дверей. Вийшли дівчинка з мамою. Напевно, до дитячого садочка. Нічого не відбулося, що тут удієш. Невдовзі водій повернувся. Вигляд мав розтелепкуватий.*

– На вихід! Далі не їхати, колесо спустило, – повідомив він.

Усі вийшли. І я також. Ліве переднє коліща трамвая справді було спущене. Із нього стирчала моя кнопка» [Кузякін Д. «Я трамвай + зоопарк», вид-во «Віват»].

У 2 класі пропонуються «Музичні казки» НіниНайдич. Незрозуміло, як можна було взагалі це друкувати та ще й у книзі на стор. 2 зазначено:

«Випущено на замовлення Держтелерадіокомітету України за програмою Українська книга 2015». Це не твір, це якась примітивна розповідь, спогади, подекуди не дуже вдалі, про своє дитинство. Нехудожньо, нелітературно! Оповідляє в «Осінній пісні» як купили квартиру, про батька, який купив квартиру і якого називали нові сусіди бандитом, про хлопчика, який над ними поверхом вище жив і грав на фортепіано і батько казав, що його вб'є (бо в батька не було на той час настрою і гра на музичному інструменті дратувала його): *«Арик зрозумів, що ця музика дуже дратує тата. Він виходив, знову повертався, дивився на стелю, потім розчинив вікно, наче йому не вистачало повітря, – музика зазвучала ще голосніше. Тато із силою штовхнув віконну раму, аж шибки задзвеніли і, повільно розтягуючи слова та, невідомо до кого звертаючись, сказав: «Слухай, я його вб'ю!». У татовому голосі було щось таке, що Арик повірив: так воно і буде»*[Найдич Н. «Музичніказки», вид-во «Веселка», 2015].Або на стор. 65-67 нової хрестоматії (упор. Т.Стус) можна прочитати інший фрагмент «музичної» казочки про кота Тимофія.У «музичності» цих казок можна переконатися із наведених фрагментів.

Таких письменників, як Валентина Вздутьська, Оксана Караванська, Катерина Бабкіна я взагалі не знаю. О. Караванська – відомий модельєр, а не письменниця. Згодом дізналася, що В. Вздутьська – критик, К. Бабкіна – пише для дорослих (остання її книга «Щасливі голі люди», 2016 р.). І знайшла одну її книжечку для дітей.

Треба переглянути казки Лариси Ніцой, яка в мові творів (казочок) припускається мовних помилок, русизмів на кшталт: «навернув купу дурниць» краще сказати «наробив купу дурниць»; русизми «наряди», а правильно буде «вбрання», «стовпилися» – «юрмилися» тощо.

Саша Кочубей – написала один твір «Сім нескладух говорухи». Це дебют молодої авторки, який відбувся у лютому 2016 р. Окрім цієї книжки вона більше нічого не видала. Книжка цікаво читається, а чи витримає вона випробування часом? – побачимо. Але в анотації чітко вказано, що твір орієнтовано на дитину середнього шкільного віку. Краще віднести до 5 чи 6

класу. Та чомусь ця авторка (певно, з особистих дружніх стосунків з укладачкою) тільки за одним твором втрапила до кола читань програми.

Варто наголосити на розширенні імен світового письменства (оскільки попередні автори програми ніяк не могли «розлучитися» із російськими письменниками): ДжереміСтронг, Марія Парр, РоальдДал, Пауль Маар та ін.

Та поряд із програмною літературою хочемо запропонувати низку творів для позакласного читання, щоб допомогти зорієнтуватися вчителю і батькам. Адже не завжди батьки знають, що варто купувати для читання власній дитині.

Отже, радимо прочитати твори *Зірки Мензатюк* («Ангел Золоте волосся», «День народження місяця», зб. «Катрусини скарби», «Український квітник», легенди «Зелені чари», «Дива українських храмів»), *Галини Вдовиченко* «Ліга непарних шкарпеток», *Оксани Луцевської* «Дивні химерики, або Таємниця старовинної скриньки», *Сашка Дерманського* «Царство Яблукарство», «Маляка – принцеса Драконії», вірші *Наталки Поклад*, *Григорія Фальковича*, *Сергія Пантюка* та ін. Майже усі вони залучені до наших хрестоматій з додаткового читання для другого, третього та четвертого класів (автори-упор. Н. Богданець-Білокаленко та С. Романюк).

Саме такі художні твори забезпечують формування літературної компетентності молодших школярів, спрямованої на розвиток естетичних смаків та почуттів, зміст їх пронизаний морально-етичними цінностями.

Список використаної літератури:

1. Богданець-Білокаленко Н. І. Літературне читання : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н. І. Богданець-Білокаленко, М. І. Зоряна. – 176 с.
2. Іванов М. «Хрестоматія»: нова, але дірява/ М. Іванов // Літературна Україна, 2017. – № 6. – С. 3-4.
3. Качак Т. Дитяча література у контексті сучасної літературної освіти в Україні / Т. Качак // Рідна мова (Польща). – № 25. – С. 48-53.
4. Кизилова В. В. Література для дітей та юнацтва в контексті реформування змісту літературної освіти в Україні / В. В. Кизилова // Література. Діти. Час., 2016, № 6. – С. 76-81.

5. Літературне читання. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів 2 - 4 класи. [Електронний ресурс]<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html>